

УДК 616.89

Т.В. Синіцька
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, м. Київ
Харківська медична академія післядипломної освіти

Ключові слова: адиктивна поведінка, аддикція, залежна поведінка, хімічна та нехімічна аддикції, залежна особистість

Соціальні, економічні та медичні наслідки адиктивної поведінки молоді є однією з найбільш гострих проблем у всьому світі. Феномен адикції (узалежнення) від будь-якої психоактивної речовини – це фактично саморуйнівна поведінка, яка закономірно призводить до незворотніх змін психіки, функціонування внутрішніх органів і систем та до деградації особистості.

У роботах сучасних дослідників адиктивна поведінка визначається неоднозначно. Так, на думку Є. В. Змановської [8;122], адиктивна поведінка є безперервним процесом формування і розвитку адикції, пов'язаним зі зловживанням чимось з метою саморегуляції і адаптації. Важливе значення при цьому відводиться адиктивній установці, що виражається в появі надцінного емоційного ставлення до об'єкту адикції. В основі такого трактування адиктивної поведінки особливу значимість набуває психічна залежність. Дещо інший підхід до вивчення адиктивної поведінки у А. В. Гоголевої [5;5], яка розглядає фізичну залежність як основу адиктивної поведінки. Зміст поняття трактується «як одна з форм девіантної поведінки, з формуванням прагнення до відходу від реальності, який здійснюється шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких психоактивних речовин».

На сьогодні в Україні також відсутній єдиний підхід щодо понятійного тезаурусу. Так, В. М. Великий [4] під адикціями розуміє будь-які нестримні потяги та захоплення, що виходять за межі норми, при яких об'єкт захоплення, чи певна діяльність стають визначальним чинником поведінки людини, при цьому витісняють частково чи повністю всі інші життєво важливі види діяльності.

На думку Л. А. Ільницької [9], адикція в сучасній науковій літературі визначається як пристрасть до якоїсь речовини або роду діяльності, яка включає безконтрольне прагнення приймати цю речовину або практикувати вид діяльності для досягнення бажаного психічного ефекту. Адиктивна поведінка є виявом бажання змінити свій психічний стан в напрямку виникнення інтенсивних позитивних емоцій насамперед за допомогою вживання певних речовин (тютюну, алкоголю, наркотичних, психоактивних речовин, медичних препаратів), або ж шляхом здійснення специфічної активності, яка характеризується порушенням контролю за спонуканнями, неподоланністю прагнень, ненаситністю та обов'язковістю виконання (порушення харчової поведінки, пристрасть до азартних і комп'ю-

терних ігор, до Інтернету, kleптоманія тощо).

За формулюванням Н. М. Бугайової [2], для того, щоб якась активність стала «акцентованою» і склала основу адиктивної поведінки, необхідно три умови. По-перше, для цієї активності має бути характерне прагнення відійти від реальності за допомогою зміни психологічного стану без застосування хімічних речовин. По-друге, вона повинна займати домінуюче становище в житті і свідомості індивіда. По-третє, вона повинна шкодити соціальним зв'язкам та іншим життєво важливим сферам індивіда.

На основі критерію об'єкту дослідження адиктивні розлади поділяють на дві основні категорії: перша, що складає предмет клінічної наркології, - зловживання ПАР, друга – так звані нехімічні адикції.

Проблемою хімічних форм залежностей (вживання алкоголю, наркотиків, психотропних препаратів, токсичних речовин) держава займається достатньо широко та багатогранно: виділяються фінансові кошти на вивчення аспектів цього явища; здійснюються комплексні програми, які мають за ціль викорінення та профілактику хімічних форм залежностей. У той же час інші форми адиктивної поведінки, саме нехімічні залежності, вивчаються не так активно. Насамперед, залишається слабо виявленим зв'язок між групами залежностей; недостатня інформованість населення щодо нехімічних форм залежностей; не показана єдина суть та єдині корені явищ хімічної та нехімічної адикцій.

Численні нагляди свідчать про наявність феномена «перетікання» однієї форми залежності в іншу. Ц. П. Короленко [12] як одну з особливостей адиктивної поведінки виділяє «можливість легкого переходу від однієї форми адикції до іншої із збереженням основних адиктивних механізмів».

Розуміння поліадиктивної природи людини дозволяє по-новому поглянути як на проблему профілактики хімічної залежності, так і більш широко - на проблему профілактики в адиктології.

Питання про причини, що породжують серед осіб молодого віку різні форми залежності як масове, епідемічне явище є на сьогоднішній день одним з актуальних аспектів ефективної боротьби з нарко- і токсикоманіями. Без вивчення причин і чинників, що призводять до розвитку адикцій адекватно планувати тактику і стратегію профілактичних та психокорекційних заходів у осіб, схильних до адиктивної поведінки не є можливим.

Незважаючи на те, що феномен адикції у своїх найрізноманітніших формах і варіантах останні 10–15 років виступає предметом досить інтенсивних вітчизняних і закордонних міждисциплінарних досліджень [11; 12; 15; 17; 19], як зазначили В.Д. Менделевич та І.А. Новіков [15], механізми формування залежної поведінки дотепер залишаються неясними. У зв'язку з цим є важливим знайти психологічні ланки, які беруть участь у формуванні адиктивної поведінки.

Психологічні механізми формування залежності можна умовно підрозділити на два типи [17]:

1) механізм психологічної травми і спроби співвродіння з нею;

2) деякі індивідуальні і характерологічні особливості особистості, які виступають предиспонуєчими чинниками у формуванні залежності.

А. Янов [16] розглядає залежність як захист, що включає психологічні і соматичні ланки. Він виділяє мимовільні (схильність до фантазій, нічне нетримання сечі, утруднене дихання і т.п.) і довільні (куріння, алкоголь, наркотики, об'їдання, гіперсексуальність і т.п.) типи захистів. Довільні захисти актуалізуються тоді, коли мимовільний захист виявився неефективним – не дозволив знизити напругу. Наприклад, при активізації первинного болю «покинутості», «знедоленості» у людини посилюється тривога, яку він знижує алкоголем, сексуальною або мастурбаторною активністю, переїданням і т.п. Таким чином, по А. Янову хімічна залежність формується як вторинна. Первинна ж залежність є результатом первинної травми.

У еволюційному підході Б. Уайнхолда [19] залежність розуміється не як первинна хвороба, а як розлад, що виникає внаслідок незавершеності важливих стадій розвитку в ранньому дитинстві. Будь-яка задача розвитку, яку не вдалося вирішити у відповідному віці, береться у якості "додаткового багажу" в подальші стадії розвитку. Незавершені стадії розвитку підштовхуватимуться до завершення, як тільки виникне така можливість.

Представляє інтерес ідея Х. Кохута [17; 46] про те, що в нормі у відносинах дитини із значущим дорослим формується «базове відчуття благополуччя, внутрішньої гармонії, цілісності, ситості і заспокоєності». Згодом на цьому базовому відчутті ґрунтується здібність дитини до любові в діаді "Я - інший". У дитини формується відчуття власної цінності, здібність до незалежного існування. Якщо немає відповідного досвіду ухвалення, то виникає відмова від реальності, затвердження (демонстрація) власної самодостатності, агресія і бравада про те, що за це доводиться платити відчуттям ізоляції, збідненням емоційної сфери і нестійкістю взаємостосунків з людьми. В цьому випадку психоактивна речовина є незаміною улюблених і люблячих об'єктів або відносин з ними, а є "заміщенням дефекту в психологічній структурі".

Існують різні точки зору про роль церебральних, психологічних та особистісних чинників в становленні поведінкових розладів залежного кола.

У багатьох нейропсихологічних дослідженнях (І.П. Анохін, І. В. Лінський, Г. Г. Платонов, М. Я. Рохлін, А. М. Сельцов, К. В. Судаков, М. Б. Штарк, F. Bloom, F. Cadaveira, M. Corral, J. Cummings, F. Gawin, S. Holguim, S. Hyman, W. Kostovski, S. Kuperman, M. Mega, G. Saletu-Zyhlarz, M.Y. Teo, M. Van Wyk, R. Wise, та ін.) висвітлюються особливості взаємозв'язку між мозковими структурами та формуванням і перебігом психічних процесів у наркологічних хворих.

На думку більшості дослідників (В. Г. Леонтьєв, Ц.П. Короленко, Я.П. Гиріч, Ю.У. Дроздовський), основне значення в розвитку адиктивної поведінки мають конституційно-особистісні чинники та умови середовища.

Як зазначають дослідники (Н. М. Апетик, В. С. Бітенський, Б. С. Братусь, Н. В. Дмитрієва, Н. Є. Завацька, В. Ю. Зав'ялов, О. Є. Івашко, Т. В. Кириченко, Ц. П. Короленко, Н. С. Курек, І. П. Лисенко, А. Е. Личко, І. В. Лінський, Н. Ю. Максимова, М. Н. Овчиннікова, І. Н. П'ятницька, С. В. Цицарев, О.Т. Чередниченко, П.О. Шабанов, W. Adelman, H. Cleveland, P. Gluenevald, G. Hensing, B. Johansson, S. Nakahara, F. Spak, M-Y. Teo, R. Wiebe, та ін.), феномен адиктивної поведінки людини потрібно розглядати не в контексті патологічної залежності, а як прагнення особистості відчутти зміни стану свідомості за допомогою психоактивних речовин або інших засобів.

В. Д. Менделевич запропонував концепцію залежної особистості, згідно якої існують «загальні для всіх форм залежностей базові характеристики залежної особистості» [15; 129]. Такими рисами залежної особистості є: інфантильність, навіюваність, прогностична некомпетентність, ригідність та упертість, наївність, простодушність і чуттєва безпосередність, цікавість і пошукова активність, максималізм, егоцентризм, яскравість уяви, вражень і фантазій, нетерплячість, схильність до ризику і «смак небезпеки», страх бути покинутим. Разом з тим вказаний список розширюється, оскільки автор [15; 131] основними ознаками залежної особистості також вважає:

- 1) знижену переносимість труднощів повсякденного життя, разом з хорошою переносимістю кризових ситуацій;
- 2) прихований комплекс неповноцінності, що поєднується з зовні виявляемою перевагою;
- 3) зовнішню соціабельність, що поєднується із страхом перед стійкими емоційними контактами;
- 4) неправдивість;
- 5) прагнення обвинувачувати інших, знаючи, що вони невинні;
- 6) безвідповідальність у ухваленні рішень;
- 7) стереотипність, повторюваність поведінки;
- 8) залежність;
- 9) тривожність.

Наявність таких різноманітних і зовні мало пов'язаних особистісних якостей, що лежать в основі залежності, не дозволяє дати досить однозначну інтерпрета-

цію особистісної детермінації залежних розладів, побудувати особистісний симптомокомплекс залежної поведінки. Взагалі питання про зв'язок преморбідних особливостей залежної особистості з розладами залежної поведінки залишається відкритим. У літературі виділяють розлади особистості залежного типу і розлади залежної поведінки. Зв'язок між цими типами розладів досить туманний і недостатньо проаналізований в медико-психологічній та психіатричній літературі.

Закономірно виникає питання: чи представляють всі різноманітні форми залежності щось загальне (хоча б по механізмах виникнення), або кожний вид залежності специфічний? Як указують В. Д. Менделевич і І. А. Новіков [15, 129], посилаючись на результати ряду досліджень, у тому числі і власних, що «вірогідність існування єдиних етіопатогенетичних механізмів розладів залежної поведінки висока». Разом з тим унітарність трактування всього кола залежних розладів надзвичайно скрутна. Створюється специфічний парадокс: з одного боку, багатьох дослідників не влаштовує різноманітна феноменологічна палітра залежних розладів, що не зводиться воедино, а, з іншою, - дослідники схильні пояснювати таке різноманіття якою-небудь однією (унітарною) схемою, яка апелює до механізмів різного рівня - як фізіологічних, так і психологічних. В унітарних концепціях патогенезу залежностей передбачається, що в основі будь-якої форми залежності лежить один і той же універсальний механізм.

Концепція Ц. П. Короленко [11] щодо адиктивної поведінки теж виходить з положення про наявність загальних механізмів, властивих різним формам адикції як фармакологічного (хімічного), так і нефармакологічного (нехімічного) змісту. При цьому спостерігається зниження рівня вимог і критики до оточуючих і самого себе, що може супроводжуватися спрощенням особистості з нівелюванням особистісних властивостей до її поступової деградації. Основним мотивом поведінки стає активне прагнення до зміни незадовільного психічного стану, який видається нудним, одноманітним і монотонним. Навколишні події не викликають інтересу і приємних емоційних переживань. Проаналізувавши психологічні механізми, які лежать в основі різних видів адикцій, автор [11] дійшов висновку, що адиктивний процес починає формуватися на емоційному рівні. Існує певний емоційний стан, який об'єднує адикції – фармакологічні (хімічні) і нефармакологічні (нехімічні). В основі цього стану - бажання досягти психологічного комфорту. У нормальних умовах цього можна досягти, долаючи перешкоди, досягаючи значущих цілей, задовільняючи цікавість, реалізуючи дослідницький інтерес, виявляючи симпатію і інтерес до інших людей, надаючи їм допомогу і підтримку, слідуючи переживанням і релігійному досвіду, займаючись психологічними вправами і спортом, уявляючи і фантазуючи і т.п. Вибір значно звужується при формуванні адикцій, і виділяється якийсь один спосіб досягнення комфорту. Інші спосо-

би відсунуті на другий план, або виключені чи використовуються значно рідше, при цьому відбувається конвергенція емоційного комфорту, коли різко обмежені способи вибору, що використовуються для його досягнення.

Е. М. Pattison [22] в якості альтернативи унітарного підходу до розуміння патогенезу адикції пропонує поліваріантну модель, яка враховує преморбідні характеристики особистості пацієнта, мікро- і макросоціальні умови, життєві травми, копінг-стратегії і т. п.

Ряд авторів [3; 21] вважають такий підхід найбільш адекватним при лікуванні та реабілітації залежних хворих. Разом з тим, виникає питання про конкретно психологічні механізми формування і кристалізації адикції.

За статистичними даними, в останні роки в Україні зріс рівень вживання психоактивних речовин серед молоді. Водночас, зазначається дослідниками, відбувається поступове зменшення вживання молоддю «важких наркотиків» (перш за все героїну та інших опіатів) і одночасне зростання моди на тютюнопаління, вживання слабоалкогольних напоїв та психоделіків синтетичного і рослинного походження (А.А. Гребенюк, В.І. Єгоров, О.В. Корнієнко та ін.). Стрімко зростає кількість нехімічних видів адикцій. Отже, саме життя диктує необхідність поглиблено вивчити деякі аспекти адиктивної поведінки молоді.

Науковий інтерес до проблем студентської молоді обумовлений тим, що студентство представляє особливу групу, що розглядається як інтелектуальний ресурс суспільства, його кадровий потенціал; в певному сенсі - це наступники та представники національної культури. Студенти більш благополучні в порівнянні з іншими групами молоді з точки зору моральної свідомості і поведінки. Відносно благополуччя пояснюється тим, що в склад студентських угруповань, як правило, не входять молоді люди з груп «підвищеного ризику» («важкі діти», члени асоціальних молодіжних угруповань), які формуються в шкільному віці і не прагнуть до продовження освіти. Розвиток крайніх форм адиктивної поведінки серед юнаків та дівчат, благополучних в дитинстві, відбувається в студентському віці не так стрімко. У період вступу до вузів молоді люди в основному вже досягають фізичної зрілості, у той час як їх соціальний, психічний і моральний розвиток знаходиться в стадії інтенсивного становлення, і саме ці фактори є підґрунтям для формування адикцій.

Серед причин, що обумовлюють поширення адиктивної поведінки в студентському середовищі А.В. Гоголева [5; 5] виділяє наступні:

- труднощі першокурсників в процесі адаптації у ВУЗі (проживання окремо від батьків, складності комунікації в групі однолітків, в тому числі обумовлені індивідуально-особистісними особливостями студента, тощо);
- умови та якість життя;
- наявність стресогенних факторів (підвищена стомлюваність під час занять, іспити тощо);

- низький рівень самоорганізації та самоконтролю;
- неузгодженість між професійним вибором особи і способами його реалізації;
- відсутність культури дозвільної діяльності;
- недостатня ступінь соціального контролю з боку адміністрації ВУЗу за поведінкою осіб, що зловживають алкоголем;
- недолік у вищих навчальних закладах фахівців, здатних вести діалог зі студентами на делікатні, що цікавлять молодих людей теми.

Поряд з екологічними проблемами навколишнього середовища, адиктивна поведінка стає реальною проблемою екології особистісних ресурсів, що є важливою ланкою в повноцінному функціонуванні суспільства і подальших його перспектив.

Таким чином, взаємозв'язок адиктивної поведінки молоді та її здоров'я в сучасній Україні є актуальною як в теоретичному, так і в практичному плані проблемою, що вимагає постійних досліджень в області з'ясування конкретних психологічних факторів, які тягнуть за собою зниження рівня здоров'я молоді.

Література:

1. *Болезнь зависимого поведения: клиническая картина, механизмы криминогенности и виктимности, судебно-психиатрический подход* / А. С. А. С. Андреев, А. И. Ковалев, О. А. Бухановский [и др.] // *Серийные убийства и социальная агрессия: Материалы 3-й Международной Конф. – Ростов-на-Дону, 2001. – С. 252–260.*
2. Бугайова Н. М. Психологічні закономірності розвитку адикцій в онтогенезі / Н. М. Бугайова // *Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XII, ч. 4. – С. 48–56.*
3. Валентик Ю. В. Мишени психотерапії в наркології / Ю. В. Валентик // *Лекції по наркології. Под ред. проф. Н. Н. Иванца. – Москва: Нолидж, 2000. – С. 309–340.*
4. Великий В. М. Сутність і профілактика залежності від азартних ігор / В. М. Великий // *Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2009. – № 5. – С. 134–137.*
5. Гоголева А. В. Адиктивное поведение и его профилактика / А. В. Гоголева – М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж: Изд-во НПО «Модек», – 2003. – 240 с.
6. Даренский И. Д. Общие вопросы зависимостей / Даренский И. Д. // *Аддиктология как научная дисциплина и область практической деятельности. – 2008. – Режим доступа до журн.: http://narcolog.com.ua/drug/treatment/obs_hie_vopros_891.html*
7. Егоров А. Ю. К вопросу о новых теоретических аспектах

аддиктологии / А. Ю. Егоров // В кн.: *Наркология и аддиктология. Сб. науч. тр. Под ред. проф. В. Д. Менделевича. – Казань: Школа. – 2004. – С. 80–88.*

8. Змановская Е. В. *Девиянтология (психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. 3-е изд., испр. и доп. / Е. В. Змановская. – М.: Академия, – 2006. – 288 с.*

9. Гльницька Л. А. Психологічні особливості особистості Інтернет-залежних юнаків / Гльницька Л. А. // *Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2008. – № 5. – С. 124–137.*

10. Калмыкова Е. С. Роль типа привязанности в генезе и динамике аддиктивного поведения. Часть II [Текст] / Е. С. Калмыкова, М. А. Гагарина, М. А. Падун // *Психологический журнал. – 2007. – Т. 28, №1. – С. 107–11.*

11. Короленко Ц. П. Аддиктивное поведение: общая характеристика и закономерности развития / Ц. П. Короленко // *Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева. – 1991. – №1 – С. 8 – 15.*

12. Короленко Ц. П. Основные характеристики развития аддиктивного поведения / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских // *Совр. задачи психиатрии и наркологии. – Барнаул, 1990. – С. 32–33.*

13. Леонова Л. Г. *Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте. Учебно-методическое пособие под редакцией зав. кафедрой психиатрии НМИ, члена-корреспондента АН ВШ, действительного члена Нью-Йоркской академии наук, д.м.н., профессора Короленко Ц. П. / Л. Г. Леонова, Н. Л. Бочкарёва. – Новосибирск: НМИ, – 1998.*

14. Менделевич В. Д. *Руководство по аддиктологии / В. Д. Менделевич. – Речь, 2007. – 768с.*

15. Менделевич В. Д. Парадоксы взаимосвязей зависимой личности и расстройств зависимого поведения / В. Д. Менделевич, И. А. Новиков // *Архив психиатрии. – 2002. – № 4. – С. 129 – 133.*

16. *Первичная терапия А. Янова / Руководство по телесно-ориентированной терапии. – Санкт-Петербург: Речь, 2000.*

17. *Психология и лечение зависимого поведения / Под ред. С. Даулинга. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 240 с.*

18. Терецук Н. В. Грива залежність у підлітковому віці як форма адиктивної поведінки / Н. В. Терецук // *Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 1. – С. 31–46.*

19. Уайнхолд Б. Освобождение от зависимости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд. – М.: Независимая фирма «Класс», 2003. – 242 с.

20. Чуркин А. А. *Краткое руководство по использованию МКБ-10 в психиатрии и наркологии / А. А. Чуркин, А. Н. Мартюшов. – М.: Триада-Х, 2000. – 232 с.*

21. Donovan D. M. *Determinants of Substains Abuse: Biological, Psychological, and Environmental Factors / D. M. Donovan. – London: N.Y., 1995. – 274 p.*

22. Pattison E. M. *The diagnosis of alcoholism / E. M. Pattison. – London: N.Y., 1997. – 133 p.*

23. Sharpe L. *Towards a cognitive-behavioural theory of problem gambling / L. Sharpe, N. Tarrier // British Journal of Psychiatry, – 1993. – №162, – P. 407–412.*

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Т.В.Синицкая

В статье проведен анализ современного состояния проблемы аддиктивного поведения, рассмотрены причины и факторы, приводящие к развитию аддикций, проанализированы психологические механизмы их формирования.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, аддикция, зависимое поведение, химическая и нехимическая аддикции, зависимая личность

CURRENT VIEW ON ADDICTIVE BEHAVIOR PROBLEM OF STUDENTS

T. Sinitskaya

The data of the analysis of the current state of problem of addictive behavior, examined the causes and factors which lead to the development of addiction, analyzed the psychological mechanisms of their formation.

Keywords: addictive behavior, addiction, dependent behavior, chemical and non-chemical addictions, dependent personality